

Олена ТКАЧЕНКО

Дослідження емоційного компоненту
адаптації першокласників до школи як
показника ефективності реалізації в
навчальному процесі принципів
Нової Української Школи

Постановка проблеми. Молодший шкільний вік надзвичайно важливий етап розвитку дитини, зокрема формування її соціальної поведінки, особистісного ставлення до навколишнього середовища, до самої себе, а також ототожнення себе із соціумом. Значною мірою зазначений розвиток відбувається в шкільному середовищі. Успішність адаптації дитини до школи, до навчання – запорука її подальшого інтелектуального, емоційного розвитку, подальшого комфортного існування в суспільстві. Враховуючи зазначене, особливе занепокоєння викликають результати аналізу стану початкової освіти в Україні [6], які свідчать про ознаки дезадаптації без виражених невротичних порушень у 22,5% учнів, погіршення стану здоров'я дошкільнят (частка першокласників з хронічними

захворюваннями становить 30-35 %), збільшення кількості навчальних предметів (за останні 20 років в 1 класі їх кількість зросла на 50 %, у 2 класі – на 30 %, в 3-4 класах – на 60 %), явне перевищення навчального навантаження в порівнянні з гранично допустимими нормами (в 1-4 класах на 13-15 %).

Необхідність впровадження заходів щодо створення сприятливого середовища для адаптації дитини до систематичного навчання висвітлено в документах різного рівня управління освітою: в постанові Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти», в наказах МОН України № 268 «Про затвердження типових освітніх програм для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти» від 21.03.2018 року та № 923 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо адаптаційного періоду для учнів першого класу у Новій українській школі» від 21.08.2018 року. Реалізацію впровадження окреслених цими документами заходів у навчально-виховний процес початкової школи було розпочато у вересні 2018 року. Але, як показує багаторічний досвід, – процес модернізації освіти потребує попередніх та поточних системних наукових досліджень його перебігу та впливу на розвиток дитини, без яких не слід сподіватись на очікувані результати.

Мета статті полягає у виявленні особливостей емоційної сфери сучасних першокласників в контексті аналізу їхньої адаптації до навчання; дослідженні особливостей адаптації першокласників, які навчаються в умовах реалізації програм Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сторінках сучасної наукової літератури розглянуто різні аспекти проблеми адаптації: уявлення про адаптацію, її закономірності та механізми в цілому (Г. О. Балл, Ф. Б. Березін, В. П. Казначеев, Ц. П. Короленко, Ф.З. Мерсон, А. А. Налчаджян); про адаптацію як форму соціальної активності особистості (В. А. Семиченко, О. Г. Солодухова); формування адаптивних характеристик особистості (А. А. Алдашева, Н. С. Кантоністова, Н. Г. Колизаєва, Т. В. Середа); теорії саморегуляції функціональних та психічних станів особистості, її поведінки та діяльності (К. О. Абульханова-Славська, Л. М. Балабанова, О. А. Конопкін, А. Б. Леонова, В. І. Моросанова). Проведений теоретичний аналіз дозволяє адаптацією розглядати як універсальну форму взаємодії людини з оточуючим середовищем, як складне явище, що охоплює три рівні адаптивної поведінки людини: біологічний, психологічний і соці-

альний. Сучасна наука, зокрема психологія, розглядає адаптацію не тільки як пристосування, а скоріше як процес взаємодії особистості із середовищем, зокрема, соціальним, за якого вона повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб та реалізацію значущих зв'язків. Адаптаційний процес можна розглядати в різних площинах його протікання: в площині міжособистісних відносин, індивідуальної поведінки, базових психічних функцій, психофізіологічної регуляції, фізіологічних механізмів забезпечення діяльності, функціонального резерву організму, здоров'я. Адаптаційний механізм – це складне утворення, якому належать психофізіологічні та психоемоційні компоненти, інтелектуальні властивості та фрустраційні реакції, здібності, уміння, навички, отримані в результаті діяльності.

Період надходження до школи вчені (Г. Андреева, З. Білоусова, Г. Балл, Л. Виготський, Т. Кравцов, Є. Кравцова, С. Максименко, К. Мельничук, Є. Панько, О. Савченко та ін.) розглядають як один з найбільш складних адаптаційних періодів в онтогенезі психіки дитини. В цей період у молодшого школяра відбувається процес адаптації до нових соціальних вимог загалом, зокрема, до вимог навчання.

Здатність адекватно сприймати навколишню дійсність, ставиться до людей, подій вчинків, спілкуватися вчитися, працювати, відпочивати регулювати поведінку відповідно до сподівань інших знаходить відображення у вигляді інтегративного показника стану дитини – соціальної адаптації. Соціальні аспекти адаптації визначаються готовністю дитини до зміни свого соціального стану, необхідним рівнем сформованості засобів спілкування, поведінки і діяльності, володінням соціально-адекватними способами реалізації емоційних станів. Слід зазначити, що в літературі зустрічається терміни соціально-психічна адаптація – процес, що приводить до такого стану взаємин особистості і групи, коли особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує провідну діяльність, задовольняє основні соціогенні потреби, в повній мірі йде назустріч тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стану самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей; соціально-психологічна адаптація (Кравцова Є. Є.) [2].

Важливою умовою, і, водночас, критерієм успішності соціальної адаптації до навчання є відносини першокласника-початківця в класі серед однолітків [3]. Головна роль в створенні сприятливого

психологічного клімату в класі, належить вчителю. В ході педагогічно цілеспрямованої взаємодії вчителя з вихованцями поступово формується і привабливість систематичного навчання та інших шкільних заходів.

Поліщук В., вивчаючи особливості становлення дітей молодшого шкільного віку, наголошує на тому, що дуже важливим фактором для розвитку дитини цього вікового періоду є психологічний комфорт [5]. Забезпечення емоційного благополуччя молодших школярів є важливою складовою в питанні шкільної адаптації. Варто зазначити, що емоційний компонент адаптації у молодшого школяра сильно залежить від комунікативного, а разом вони істотно впливають на когнітивний. Водночас, це благополуччя багато в чому залежить від розвиненості у молодшого школяра системи афективної регуляції [4]. Отже, при вивченні адаптації до навчання велика увага приділяється аналізу емоційних проявів.

Найчастіше виділяють три рівні адаптації: високий, середній, низький (Венгер А. Л. [1], Д. Ю. Соловйова [7], Г.М. Чуткіна [8]), кожен з яких визначається, зокрема, показниками емоційного відношення дитини до ситуацій шкільного життя.

Так, показниками високого рівня крім інших позитивне ставлення дитини до школи [1; 8], те, що дитині подобається вчитися, вона із задоволенням ходить в школу, у школі у неї переважає позитивний настрій, а після школи дитина з захопленням розповідає батькам, що було в школі, що вона дізналася нового і цікавого. про однокласників, відносили з ними [7].

У дитини із середнім рівнем адаптації спостерігається позитивне ставлення до школи, її відвідування [1], але школа подобається скоріше не навчальною діяльністю, не змістом пізнання (зацікавленість носить нестабільний, вибірковий характер [8]), а якимись іншими аспектами. Наприклад, «там весело», «там є з ким пограти», «там багато цікавих хлопців» і т.ін. При тому, що в школу дитина може ходити з позитивним настроєм, який має відношення до соціальних відносин поза навчанням [7].

Низький рівень шкільної адаптації виражається в негативному або індиферентному ставленні дитини до школи в цілому і навчальних занять зокрема, домінує пригнічений настрій [1; 8]. Навчальна діяльність їй не цікава, а до вчителя він може ставитися негативно. Негативне ставлення до школи найчастіше переходить в загальний негативізм, поганий настрій, погане самопочуття, примхливість.

У початковій школі у таких дітей також зустрічаються проблеми в стосунках не тільки з учителем, а й з однокласниками [7].

Таким чином, емоційний компонент є важливою, інтегративною складовою адаптації першокласника до навчання у школі, отже показники рівня розвитку відповідних йому психічних функцій можуть виступати діагностичним критерієм адаптації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Труднощі, що виникають в процесі шкільної адаптації, виявляють насамперед порушення рівноваги між потребами дитини, її прагненнями, суб'єктивними поглядами й вимогами, які пред'являє до її поведінки школа. Нові вимоги шкільного навчання часом перевершують можливості дитини, змінюють стан емоційної сфери, викликаючи «неспецифічну» стресову реакцію організму, що в свою чергу може призводити до збільшення випадків дезадаптації, погіршення стану здоров'я дітей та інших негативних наслідків.

Запобігти негативним явищам у психіці першокласника є важливим завданням для його дорослих наставників. Перш за все, йдеться про необхідність проектування і створення навчального середовища, яке б сприяло успішній адаптації першокласників до навчання. Потреба суспільства в масштабних і системних змінах, що здійснюються заради дитини, не викликає сумнівів. А наведені дані переконливо доводять, що впровадження в систему шкільної освіти ідей гуманізації до недавнього часу в більшій мірі були декларативним. З метою виправлення ситуації, що склалась у вересні 2018 року було розпочато реалізацію впровадження у навчально-виховний процес початкової школи заходів окреслених документами, які зазначені вище.

З метою перевірки ефективності психолого-педагогічних умов створених в процесі реалізації принципів Нової української школи для вирішення проблеми адаптації, було проведене емпіричне дослідження емоційного компоненту адаптації першокласників до навчання у школі.

З метою аналізу емоційного компоненту адаптації було досліджено: емоційний фон, переважний настрій було досліджено за допомогою завдання № 1 Методики «Будиночки» О. А. Орехової, емоційне переживання соціальних контактів за методикою Н.В. Ваніної «Сонце, хмарка, дощик».

Методичною основою тесту «Будиночки» є колірно-асоціативний експеримент. Він базується на припущенні про те, що характери-

ки невербальних компонентів ставлення до значимих інших і до самого себе віддзеркалюється в колірних асоціаціях щодо них. Позитивним моментом було те, що крім діагностичного, ця методика дає психотерапевтичний ефект, який досягається самим використанням кольору, можливістю відреагування негативних і позитивних емоцій. Далі було розраховано показник сумарного відхилення від аутогенної норми. Певний порядок кольорів (34251607: зелений, червоний, жовтий, фіолетовий, синій, коричньовий, сірий, чорний) – аутогенна норма – є індикатором психологічного благополуччя. Для розрахунку сумарного відхилення (СВ) спочатку обчислювалась різниця між реально займаним місцем і нормативним положенням кольору. Потім різниці (абсолютні величини, без урахування знаку) підсумовуються. Значення СВ відображає стійкий емоційний фон, тобто переважний настрій дитини. Числові значення СВ інтерпретуються наступним чином: більше 20 – переважання негативних емоцій. У дитини домінують поганий настрій і неприємні переживання. Є проблеми, які дитина не може вирішити самостійно; 10 – 18 – емоційний стан в нормі. Дитина може радіти і засмучуватися, приводів для занепокоєння немає; менше 10 – Переважання позитивних емоцій.

Мета методики «Сонце, хмарка, дощик» – дослідити емоційний стан першокласників в соціальних ситуаціях. Ця методика розроблена та випробувана психологом Н. В. Ваніною Криворізької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 68. Методика полягає в тому, що дітям роздають кольорові наліпки із трьома різними малюнками – сонце, хмарка, дощик, та аркуш паперу на якому є прізвище дитини, яка виконує завдання. Діти виконували три завдання: «Дослідження емоційного стану учнів у класі», «Дослідження емоційного стану учнів в школі», «Дослідження емоційного стану учнів з однокласниками». Перед початком кожного дослідження, обов'язково з дітьми була проведена бесіда стосовно того, про що зараз піде мова (про клас, школу чи однокласників), після чого діти вибирали ту наліпку, настрою якої подібний їхнього емоційного стану. Сонечко характеризує веселий емоційний стан, хмарка характеризує сумний емоцій стан, а дощик (на малюнку осінній дощ з вітром, переважно в сірих тонах) – злий, сердитий, роздратований емоційні стани.

В емпіричному дослідженні адаптації до навчання взяли участь 166 першокласників 2018 року міста Кривого Рогу. В таблиці 1 представлено результати дослідження емоційного фону за методикою «Будиночки».

Таблиця 1.**Рівень прояву стійкого емоційного фону першокласників**

Рівень сформованості функції	Кількісні показники (бали)	Кількість дітей, %
Високий	0-9	47
Середній	10-20	53
Низький	21-32	0

З таблиці видно, що 47 % дітей переживають позитивні емоції, вони веселі, щасливі, оптимістично налаштовані. емоційний стан 53 % – в нормі, тобто дитина може радіти і засмучуватися, приводів для занепокоєння немає. Не виявлено дітей, у яких переважають негативні емоції.

Розроблена, перевірена і впроваджена в роботу психологом КЗОШ № 68 Н.В. Ваніною «Сонце, хмарка, дощик» дозволила дослідити рівень емоційного переживання соціальних контактів (див. табл. 2).

З таблиці видно, що переважна більшість досліджуваних першокласників (76,5 %) демонструє позитивне відношення до ситуацій спілкування в навчальному середовищі. У цих дітей

Таблиця 2.**Рівень позитивного емоційного переживання соціальних контактів**

Рівень сформованості функції	Кількісні показники (бали)	Кількість дітей, %
Високий	3	76,5
Середній	2	19,9
Низький	1	3,6

адаптаційний період до навчання у школі, проходить нормально, ситуація перебування в школі сприймається добре, в соціальних ситуаціях шкільного життя у них переважає добрий емоційний стан, веселий або спокійний настрій. У 19,9% дітей було виявлено середній рівень досліджуваного явища. Нажаль у 3,6% першокласників діагностовано низький рівень сформованості досліджуваної функції, що може вказувати на ризики дезадаптації. Цим дітям потрібно більше уваги з боку класного керівника та батьків.

З метою перевірки ефективності впровадження методичних рекомендацій МОН України щодо адаптаційного періоду для учнів першого класу у Новій українській школі було проведено порівняльний аналіз показників досліджуваних функцій у першокласників 2018 року та 2017 року. Останні навчались за традиційною програмою і виступали в якості контрольної групи кількістю 66 чоловік.

Результати порівняльного аналізу рівня прояву стійкого емоційного фону першокласників (див. табл. 3) вказують на зниження кількісних показників досліджуваної функції на високому рівні і низькому рівні, за рахунок підвищення на середньому. Така констатація вказує на невизначеність нових умов навчання в початковій школі відносно завдань покращення настрою першокласників. Позитивним моментом є те, що у першокласників з 2018 року не зафіксовано випадків низького рівня досліджуваного явища.

Результати порівняльного аналізу ефективності нових умов навчання за показником наявності позитивних емоційних переживань, що виникають в різних соціальних ситуаціях шкільного життя учня представлено в таблиці 4.

Таблиця 3.

Рівень прояву стійкого емоційного фону першокласників

Рівень	Кількість дітей, %	
	2017 рік	2018 рік
Високий	62,7	47
Середній	36,7	53
Низький	15,5	0

Таблиця 4.

Рівень позитивного емоційного переживання соціальних контактів

Рівень	Кількість дітей, %	
	2017 рік	2018 рік
Високий	50	76,5
Середній	49,9	19,9
Низький	9	3,6

Можна констатувати, істотне підвищення високого рівня позитивного відношення учнів до соціальних контактів в навчальних ситуаціях у класі, під час загальношкільних заходів та в ситуаціях взаємодії з однокласниками: 76,5 % у першокласників з 2018 року у порівнянні з 50 % учнів з 2017 року. Причому таке покращення рівня розвитку досліджуваної функції відбувається за рахунок зниження показників на середньому і низькому рівні її розвитку. Отже, першокласники з 2018 року більш позитивно переживають соціальні контакти з приводу вирішення шкільних задач і проблем. Цей факт, в свою чергу, вказує на більшу ефективність нових умов навчання щодо формування соціального компоненту адаптації до навчання.

З метою підвищення надійності висновків щодо ефективності нових умов навчання першокласників щодо їх шкільної адаптації, отримані данні були перевірені засобами математичної статистики. Для того, щоб переконатись в достовірності відмінностей між відсотковими частками зареєстрованого ефекту було застосовано критерій Фішера φ^* . Статистичні показники критерію Фішера φ^* для нашої вибірки дорівнює 2,14 на рівні значущості 0,01. Отже, відмінності показників рівня адаптації до навчання за критеріями емоційний фон ($\varphi^*_{\text{емп}} = (2,18) > 2,14 \varphi^*_{0,01}$) та за критерієм позитивне відношення до соціальних контактів ($\varphi^*_{\text{емп}} = (3,84) > 2,14 \varphi^*_{0,01}$) можна вважати достовірними на рівні значущості 0,01.

Висновки. Створення психолого-педагогічних умов під час впровадження програм початкової освіти у Новій українській школі, з

урахуванням методичних рекомендацій МОН України є ефективним у відношенні до покращення адаптації першокласників до навчання.

References:

1. Венгер А. Л. Психологическое обследование младших школьников / А. Л. Венгер, Г. А. Цукерман. – М. : ВЛАДОС-ПРЕС, 2001. – 160 с.
2. Кравцова Е. Е. Психологические проблемы готовности детей у обучению в школе / Е. Е. Кравцова. – М. : Педагогика, 1991. – 256 с.
3. Коцур Н. Адаптація шестирічної дитини до школи: психолого-педагогічні та медичні критерії / Н. Коцур // Рідна школа. – 2008. – № 10. – С. 38–42.
4. Куликова Т. Г. Особенности эмоционального развития и самооценки учеников начальныз классов со школьной дезадаптацией: дис. ... канд. психол. наук / Т. Г. Куликова. – М., 2007. – 215 с.
5. Полищук В. М. Вікова і педагогічна психологія: [Навчальний посібник] / В. М. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2010. – 352с.
6. Про зміст загальної середньої освіти : Науково-аналітична доповідь / за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : НАПН України, 2015. – 118 с.
7. Соловёва Д. Ю. Фактори адаптации первоклассников к школе / Д. Ю. Соловёва // Вопросы психологии. 2012. – № 4. – С. 23-31.
8. Чуткина Г. М. Адаптация первоклассников к педагогическому процессу школы : автореферат дис. на получение науч. степени кандидата педагогических наук : спец. 13.00.01 / Г. М. Чуткина ; Мин. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – Минск, 1987. - 17 с.

Transliteration of References:

1. Venher A. L. Psykholohycheskoe obsledovanye mladshykh shkolnykov / A. L. Venher, H. A. Tsukerman. – M. : VLADOS-PRES, 2001. – 160 s.
2. Kravtsova E. E. Psykholohycheskye problemy hotovnosti detei u obucheniiu v shkole / E. E. Kravtsova. – M. : Pedahohyka, 1991. – 256 s.
3. Kotsur N. Adaptatsiia shestyrichnoi dytyny do shkoly: psykholoho-pedahohichni ta medychni kryterii / N. Kotsur // Ridna shkola. – 2008. – № 10. – S. 38–42.
4. Kulykova T. H. Osobennosti emotsionalnoho razvytyia y samootsinky uchenykov nachalnykh klassov so shkolnoi dezadaptatsyei: dys. ... kand. psykhol. nauk / T. H. Kulykova. – M., 2007. – 215 s.
5. Polyshchuk V. M. Vikova i pedahohichna psykholohiia: [Navchalnyi posibnyk] / V. M. Polishchuk. – Sumy : Universytetska knyha, 2010. – 352s.
6. Pro zmist zahalnoi serednoi osvity : Naukovo-analitychna dopovid / za zah. red. V. H. Kremenia. – K. : NAPN Ukrainy, 2015. – 118 s.
7. Solovyeva D. Yu. Faktory adaptatsyy pervoklassnykov k shkole / D. Iu. Solovyeva // Voprosu psykholohyy. 2012. – № 4. – S. 23-31.
8. Chutkina H. M. Adaptatsiya pervoklassnykov k pedahohycheskomu

protssessu shkoly : avtoreferat dys. na poluchenye nauch. stepeny kandidata pedahohycheskykh nauk : spets, 13.00.01 / H. M. Chutkyna ; Myn. hos. ped. yn-t ym. A. M. Horkoho. – Mynsk, 1987. - 17 s.

The Author

Tkachenko Olena,
PhD (Psychology),
Associate Professor, Department of Social Psychology,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine
E-mail: tkachenkinokdpu@gmail.com

Abstracts

TKACZENKO OLENA. **Badania emocjonalnego komponentu adaptacji pierwszaków do szkoły jak wskaźnika efektywności realizacji w edukacyjnym procesie zasad Nowej Ukraińskiej Szkoły.** Artykuł jest poświęcony analizie problemu adaptacji współczesnych pierwszoklasistów do uczenia się w szkole. W artykule wyświetlono wyniki empirycznego badania emocjonalnego komponentu adaptacji pierwszoklasistów do szkoły. Przedstawiono wyniki porównawczej analizy wyników diagnostyki emocjonalnego przeżycia socjalnych kontaktów przez pierwszaków, uczących się według programów Nowej ukraińskiej szkoły i w warunkach tradycyjnego uczenia się.

Słowa kluczowe: adaptacja, adaptacja pierwszoklasistów, adaptacja do nauczania, stosunek emocjonalny do szkoły.

ТКАЧЕНКО ОЛЕНА. **Дослідження емоційного компоненту адаптації першокласників до школи як показника ефективності реалізації в навчальному процесі принципів Нової Української Школи.** Стаття присвячена аналізу проблеми адаптації сучасних першокласників до навчання у школі. У статті висвітлено результати емпіричного дослідження емоційного компоненту адаптації першокласників до школи. Представлено результати порівняльного аналізу результатів діагностики емоційного переживання соціальних контактів першокласниками, що навчаються за програмами Нової української школи та в умовах традиційного навчання.

Ключові слова: адаптація, адаптація першокласників, адаптація до навчання, емоційне ставлення до школи.

ТКАЧЕНКО ЕЛЕНА. Исследование эмоционального компонента адаптации первоклассников к школе как показателя эффективности реализации в учебном процессе принципов Новой Украинской Школы. *Статья посвящена анализу проблемы адаптации современных первоклассников к обучению в школе. В статье отражены результаты эмпирического исследования эмоционального компонента адаптации первоклассников к школе. Представлены результаты сравнительного анализа результатов диагностики эмоционального переживания социальных контактов первоклассниками, обучающихся по программам Новой украинской школы и в условиях традиционного обучения.*

Ключевые слова: адаптация, адаптация первоклассников, адаптация к обучению, эмоциональное отношение к школе.

TKACHENKO OLENA. Research of the emotional component of first-graders' adaptation to school as an indicator of the effectiveness of the implementation of the principles of New Ukrainian School in the educational process. *The article is devoted to the analysis of the problem of adaptation of today's first-graders to study at school. The paper presents the results of the empirical study of the emotional component of first-graders' adaptation to study at school. The results of the comparative analysis of diagnostics results of the level of formation of the emotional component of adaptation of first-graders studying under the programs of New Ukrainian School and under conditions of traditional education have been presented.*

Keywords: adaptation, the adaptation of first-graders to study, adaptation, adaptation to study educational, emotional attitude towards school.